

CULT-RURAL

**Ανάδειξη ενός κοινού πολιτισμικού χώρου
των Ευρωπαϊκών Αγροτικών Κοινωνιών**
"Culture 2000" Framework Programme in Support of Culture

ΤΟ ΤΟΠΙΟ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ

Λουίζα Καραπιδάκη
Ιστορικός Τέχνης

Αθήνα 2009

Το Τοπίο στην Τέχνη

Εισαγωγή

Το τοπίο σαν εικονογραφικό θέμα είναι από τις αγαπημένες απεικονίσεις στη τέχνη ανά τους αιώνες. Η τοπιογραφία αποτελεί διαχρονική πηγή έμπνευσης είτε σαν αφηγηματικό συμπληρωματικό στοιχείο σε παραστάσεις, με καθοριστικό ή όχι ρόλο, είτε σαν αυτοτελής σύνθεση.

Σε όλες τις μορφές των εικαστικών τεχνών εμφανίζονται μορφές τοπιογραφίας, στη ζωγραφική, τη γλυπτική, τη χαρακτική, τη μικρογλυπτική, αλλά και σε πολλές μορφές της καλλιτεχνικής χειροτεχνίας (κεραμική, κεντητική, υφαντική, ταπισερί, σταμπωτά), από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας.

Στην αρχαία Αίγυπτο τοπία συνόδευαν τους νεκρούς στην τελευταία τους κατοικία, ενώ και η μινωική τέχνη έχει ιδιαίτερα υμνήσει το τοπίο της Κρήτης, όπως μαρτυρεί ο διάκοσμος των αγγείων, η σφραγιδογλυφία αλλά και η ζωγραφική στις τοιχογραφίες των μινωικών ανακτόρων, όπου συχνά το τοπίο επικρατεί ή ορίζει μια ανθρωποκεντρική παράσταση. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τη ζωγραφική παράσταση του Πρίγκιπα των Κρίνων της Κνωσού και αυτή με τις ιέρειες που χορεύουν στο ιερό άλσος.

Η ίδια αφηγηματική διάθεση με αναπαραστάσεις του τοπίου παρατηρείται και σε τοιχογραφίες του κυκλαδικού πολιτισμού της εποχής, καθώς και στο ζωγραφικό διάκοσμο των αγγείων, ενώ στη Μυκηναϊκή τέχνη το τοπίο σχηματοποιείται και γίνεται πιο αφαιρετικό.

Στο απόγειο της αρχαίας ελληνικής τέχνης, την κλασική κυρίως εποχή, το τοπίο αποκτά ένα ειδικό ρόλο στην καθημερινή ζωή, αφού οι αρχιτέκτονες και οι γλύπτες δημιουργούν λαμβάνοντας υπόψη τους το γύρω τους φυσικό τοπίο έτσι ώστε να παρατηρείται ένα είδος επιβολής της τέχνης στο τοπίο και τόσο τα κτήρια όσο και τα αγάλματα είναι άμεσα συνυφασμένα με το τοπίο που τα περιβάλλει.

Στις αγγειογραφίες της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας η χρήση του τοπίου στο διάκοσμο είναι αφαιρετική αλλά σαφής γιατί συμπληρώνει την αφήγηση του θέματος και ορίζει τον τόπο, όπως για παράδειγμα στη μυθολογική παράσταση της διαμάχης Αθηνά – Ποσειδώνα, μια ελιά και ένας βράχος απεικονίζουν την Ακρόπολη.

Τα τοπία ήταν και η συνηθέστερη εικονογραφία, μαζί με τις μυθολογικές σκηνές, της ρωμαϊκής τέχνης στις τοιχογραφίες και στα ψηφιδωτά των ρωμαϊκών σπιτιών και τάφων.

Με την επικράτηση της χριστιανικής θρησκείας η ζωγραφική έγινε αρχικά συμβολική και αλληγορική και στη συνέχεια επικράτησαν μόνον τα θρησκευτικά θέματα.

Στη βυζαντινή τέχνη, το τοπίο εμφανίζεται λιτό, τυποποιημένο, εξωπραγματικό και χρησιμοποιείται μόνο για να δώσει έμφαση στην ιερότητα των σκηνών, όπως για παράδειγμα στις σκηνές της Σταύρωσης που πρέπει να οριστεί το επιβλητικό ορεινό τοπίο. Εξαιρεση αποτελούν οι σκηνές του παραδείσου που επιβάλλουν μια πλούσια παραδεισένια σχεδόν νατουραλιστική τοπιογραφία. Στη μεταβυζαντινή τέχνη και κυρίως στις τοιχογραφίες με πλούσιο εικονογραφικό πρόγραμμα εμφανίζονται

περισσότερα τοπία μέσα στις παραστάσεις αλλά ποτέ το τοπίο δεν αποτελεί μια αυτοτελή εικόνα.

Στη ζωγραφική του δυτικού μεσαίωνα το τοπίο εμφανίζεται αρχικά θεοποιημένο και συνοδεύει τις θρησκευτικές σκηνές. Στην Αναγέννηση οι αναπαραστάσεις των τοπίων αρχίζουν να έχουν ένα σημαίνοντα ρόλο και απεικονίζονται στα αφηγηματικά θέματα, όπως τις σκηνές του κυνηγιού αλλά και για να εκφράσουν τις πολιτικές ουτοπίες της εποχής, ενώ σιγά –σιγά καταλαμβάνουν όλο και περισσότερο έδαφος και εμφανίζονται σε μεγαλύτερη κλίμακα όλο και περισσότερο. Οφείλεται ίσως εδώ μία αναφορά στο περίφημο έργο του Τζορτζόνε “Η καταιγίδα”, που χρονολογείται γύρω στο 1505 (Gallerie dell'Accademia, Βενετία), με το επιβλητικό τοπίο και τις δυσανάλογα μεγάλες ανθρώπινες φιγούρες που κυριαρχούν στο πρώτο πλάνο.

Αργότερα, μόνο τον 17^ο αιώνα η τοπιογραφία εμφανίστηκε σαν αυτοτελές θέμα, ξεκινώντας από τους Ολλανδούς ζωγράφους, που δημιούργησαν ένα είδος αστικής ζωγραφικής με ρεαλιστικές απεικονίσεις τοπίων των Κάτω Χωρών, που είχε μεγάλη απήχηση στους συλλέκτες της εποχής. Το πρώτο αυτοτελές τοπίο για τους ιστορικούς της τέχνης θεωρείται ότι φιλοτεχνήθηκε από τον Joachim Patinir.

Οι ζωγραφικές κατά προσέγγιση απεικονίσεις τόπων, με την έννοια της μη ρεαλιστικής «φωτογραφικής» απεικόνισης, αλλά της περιγραφικής από μνήμης ή και από αντιγραφή χαρακτηριστικών έργων, κατά καιρούς έγιναν και η αιτία διαμορφώσεων ρευμάτων τέχνης, όπως οι τοπιογράφοι της Βενετίας το 17^ο αιώνα ή είχαν ένα σημαίνοντα λόγο για τις σταδιακές αλλαγές παγιωμένων εικονογραφικών κύκλων.

Τον 18^ο αιώνα η τοπιογραφία είναι ευρύτατα διαδεδομένη στις παραπάνω χώρες, αναφέροντας για παράδειγμα τον Βενετό Canaletto αλλά και στην Αγγλία (Gainsborough) και την Γαλλία (Watteau).

Οι Ολλανδοί καλλιτέχνες με τα ειδυλλιακά τοπία εμπνευσμένα από τα φυσικά τοπία της χώρας τους, θα αποτελέσουν δύο αιώνες αργότερα εικονογραφικό πρότυπο και θα πυροδοτήσουν μία σειρά από ζωγραφικά «ρεαλιστικά» έργα του 19^{ου} αιώνα. Στην Αγγλία, για παράδειγμα, συναντάμε ένα είδος νατουραλιστικής τοπιογραφίας με χαρακτηριστικά τα έργα των Constable και Turner που με τη σειρά τους επηρέασαν τους μεταγενεστέρους ζωγράφους, όπως Γάλλους ιμπρεσιονιστές.

Τον ίδιο αιώνα κάνει και την εμφάνισή της η τέχνη της φωτογραφίας, που πυροδότησε νέους προβληματισμούς στους εικαστικούς καλλιτέχνες και επέτρεψε ελευθερίες στην έκφραση, ένα είδος απελευθέρωσης από τις ακριβείς αποτυπώσεις.

Μεγάλος σταθμός στην απεικόνιση του τοπίου υπήρξε το κίνημα του ιμπρεσιονισμού, που παρακίνησε τους καλλιτέχνες να εγκαταλείψουν τα εργαστήριά τους και να δουλέψουν στη ύπαιθρο για να αποτυπώνουν με ακρίβεια το φως της στιγμής που δημιουργούν.

Από την μετα-ιμπρεσιονιστική εποχή, οι ελευθερίες στην έκφραση που απέκτησε η τέχνη έδωσαν τεράστιες δυνατότητες και στην τοπιογραφία, που εμφανίστηκε απαλλαγμένη πια από ακαδημαϊκούς κανόνες. Τοπία κυβιστικά, τοπία φουτουριστικά, τοπία σουρεαλιστικά, τοπία φοβιστικά, τοπία αφαιρετικά κυριαρχούν στη ζωγραφική...

Το Τοπίο στην Ελληνική Τέχνη

1. Λαϊκή τέχνη

Παραδοσιακά χαρακτηριστικά

Το τοπίο του δέους που μας μαρτυρούν πολλές παραδόσεις εικονογραφήθηκε δεόντως στη λαϊκή ζωγραφική αλλά και χαραχτηκε και τυπώθηκε, στα Ελληνικά λαϊκά χαρακτηριστικά που κυκλοφόρησαν κατά κόρον σε χάρτινες εικόνες¹. Από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα έως και τα τέλη του 19^{ου}, ανώνυμοι χαράκτες απεικόνιζαν τοπία που πλαισιώναν μοναστήρια, πόλεις ή θρησκευτικές παραστάσεις. Πολλές φορές αυτά τα τοπία χαρακτηρίζονται από μια έντονη πρωτότυπη αφηγηματική διάθεση, ενώ άλλοτε είναι επηρεασμένα από τα βυζαντινά πρότυπα και άλλοτε μιμούνται τοπιογραφίες της δυτικής τέχνης. Η απεικόνιση του τοπίου ήταν σίγουρα το σημείο που επέτρεπε την μεγαλύτερη ελευθερία έκφρασης στη φαντασία του δημιουργού του. Άλλωστε συχνά οι λαϊκοί χαράκτες στα προσκυνητικά ταξίδια μετέφεραν την πρώτη πλάκα με την αποτύπωση της κεντρικής σκηνής του εικονογραφικού προγράμματος και η υπόλοιπη επιφάνεια συμπληρωνόταν με το επιθυμητό τοπίο, είτε φανταστικό, είτε επιβλητικό, είτε με ρεαλιστικά στοιχεία. Τις περισσότερες φορές, οι τοπιογραφίες των λαϊκών χαρακτηριστικών φέρουν τυποποιημένες φουρτουνιασμένες θάλασσες, άγρια και επιβλητικά βράχια ή παραδεισένια τοπία, ενώ συχνά πολλαπλά μικρά τοπία, στην ίδια εικόνα, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, προσδιορίζουν το θέμα που αφορά τον βουκολικό, τον αγροτικό ή τον αλιευτικό βίο.

Τοπία στα σταμπωτά υφάσματα

Στα σταμπωτά υφάσματα οικιακής χρήσης συναντάμε τοπία φανταστικά αλλά και υπαρκτά, που εμφανίζονται μόνο ως κύριο θέμα ή πλαισιώνουν βουκολικές, ιστορικές, μυθιστορηματικές ή μυθολογικές σκηνές, όπως για παράδειγμα στις πάντες «του Μεγαλέξανδρου», που εικονίζεται συχνά σε εύφορο τοπίο πλαισιωμένο με τους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη.

Τοπία στα παραδοσιακά κεντήματα

Οι λαϊκοί τεχνίτες και οι γυναίκες υφάντρες και κεντήστρες, προσπάθησαν να αποτυπώσουν σχηματικά το τοπίο που τους περιέβαλλε ή τοπία της φαντασίας που καλλιεργούσαν μέσα από τα ακούσματα επισκεπτών αλλά και μύθων, παραδόσεων και παραμυθιών.

¹ Ντόρη Παπαστράτου, Χάρτινες εικόνες, Ορθόδοξα θρησκευτικά χαρακτηριστικά, κατάκολος έκθεσης, Μουσείο Μπενάκη 1987, Θεοχάρης Προβατάκης, Κατάλογος έκθεσης: «Χαρακτικά Ελλήνων Λαϊκών Χαρακτών, 17^{ος}-19^{ος} αιώνας», Δήμος Αθηναίων – Πνευματικό Κέντρο Λαϊκής Τέχνης και Παράδοσης, Αθήνα 1989, σ.10.

2. Τοπίο στη μοντέρνα τέχνη

Οι έλληνες εκπρόσωποι της μοντέρνας τέχνης, στις αρχές του 20ού αιώνα ασχολήθηκαν σχολαστικά με το τοπίο, κυρίως μεταφέροντας τους αισθητικούς προβληματισμούς τους πάνω στον καμβά, και τις νέες τεχνοτροπικές τους προτιμήσεις όπως οι τάσεις της αφαίρεσης.

Μέχρι και στο τέλος του 19^{ου} αιώνα οι τοπιογραφίες των ελλήνων καλλιτεχνών αποτύπωναν φωτογραφικά αλλά με ρομαντική διάθεση τα ελληνικά τοπία και έντονα επηρεασμένοι από τους φιλέλληνες της Δύσης προτιμούσαν τα αρχαιολογικά τοπία και γενικότερα την απεικόνιση της «ελληνικότητας» του τοπίου.

Οι μοντερνιστές ξέφυγαν από αυτές τις επιρροές και ελεύθεροι στην έκφραση, φλερτάροντας με το φως αλλά και τις ιδιαιτερότητες του τοπίου της ελληνικής φύσης δημιούργησαν «μοντέρνα» τοπία με αφηγηματικές ενίοτε τάσεις αλλά απαλλαγμένες από τους κανόνες του ρεαλισμού και της αποτύπωσης.

3. Τοπίο στη σημερινή τέχνη

Στη σύγχρονη τέχνη, οι καλλιτέχνες εμπνέονται από το τοπίο, ευαισθητοποιούνται, προβληματίζονται και δημιουργούν. Άλλοτε αποτυπώνουν το τοπίο ρεαλιστικά, με δέος ή με νοσταλγική διάθεση κι άλλοτε κατακερματισμένο, παραπονημένο, φανταστικό, ουτοπικό. Οι εικαστικές εκφράσεις αδέσμευτες από κανόνες και περιορισμούς καταφεύγουν σε ένα διαρκή διάλογο προβάλλοντας θαυμασμό, δέος, λύπη ή αισιοδοξία μέσα από τα ζωγραφικά τελέρα, τα βίντεο, τις κατασκευές ή τις γλυπτές συνθέσεις.

Βιβλιογραφία:

Χρυσανθος Χρήστου, Το ορεινό τοπίο στην ελληνική ζωγραφική, Αθήνα 1991.

Μ. Λαμπράκη-Πλάκα, Ελληνική τοπιογραφία, στον Κατάλογο της έκθεσης «Ελληνική τοπιογραφία 19ος-20ος αιώνας, Αθήνα 1998, σ. 11.

Χάρης Καμπουρίδης (κείμενα), Η νεοελληνική τοπιογραφία από τον 18^ο έως τον 21^ο αιώνα. Όραμα, εμπειρία και ανάπλαση του χώρου», κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 2009

Όλγα Πολύζου-Μαντζαφού, Η Ελληνική Τοπιογραφία, κατάλογος έκθεσης της Εθνικής Πινακοθήκης